

Bloemen
Het leven van een teler
gaat niet over rozen
HET BLAD 34-43

Nadia Moussaid, Ian Buruma, Charlette N'Guessan, Tinkebell, Martin Drenthen, Karen DeSalvo

Rudi Westendorp

'Bij de coronamaatregelen is het
middel erger dan de kwaal'

WEEKEND 20-21

Bedreigde leraar

In de klas praten over
vrijheid van meningsuiting
is niet meer vanzelfsprekend

IN HET NIEUWS 14-15

E-Health

Corona geeft digitalisering
van de zorg een impuls

ECONOMIE 14-17

★ VERKIEZINGEN VS

FOTO: REUTERS

Een verscheurd land

Ook als Joe Biden de verkiezingen wint, zal de schaduw van
Donald Trump nog lang over de Amerikaanse politiek hangen.

IN HET NIEUWS 2-9 OPINIE & DEBAT 3 ECONOMIE 6-7 Voor het laatste VS-nieuws NRC.NL

OLD MASTERS TO MODERNISTS

Veiling: maandag 16 november, 14 uur
Kijkdagen: vrijdag 13 t/m zondag 15 nov, 10 - 17 uur of op afspraak

Catalogus: WWW.VEILINGHUISAAG.COM
Bezoek onze website voor meer informatie en de
laatste updates omtrent de COVID-19 maatregelen
Lekstraat 63 | 1079 EM Amsterdam
020 - 3012950 | info@veilinghuisaag.com

Opvolging in familiebedrijf nodig?

Denk vooral aan Ebbinge

legalpeople

Legal Director
generalist with an international mindset

pag. 12

legalpeople.nl

JAARGANG 51 no. 33 PRIJS €4,50

Bestelgegevens: nrc.nl/service of 088 972 0972

na 18.00 uur: 020-3012950

Robot en mens oogsten samen

Boeren streven ernaar steeds minder onkruidbestrijdingsmiddelen in te zetten. Maar in zowel de gangbare als biologische landbouw is er niet genoeg arbeidskracht om handmatig te wieden en te oogsten. Wageningen onderzoekers ontwikkelen daarom zelflerende robots die steeds beter onkruid wieden en samen met mensen groente en fruit oogsten. Omdat in de nabije toekomst mens en robot meer zij aan zij zullen werken, kijken ze ook naar de ethische vragen die deze samenwerking opwerpt. Meent u dat een robot op dezelfde manier hoort te werken als een mens dat doet? Lees en reageer: wur.nl/agrorobot

WAGENINGEN
UNIVERSITY & RESEARCH

www.wur.nl

Wat zegt het hek?

In gesprek met milieufilosoof
Martin Drenthen over de
grens tussen wild en
gecultiveerd.

6/7

FOTO: LARS VAN DEN BRINK

2/3

Covid-19

Deens alarm na
een proef met
gemuteerd
nertsenvirus

5

Karel Knip

De zakdoek die
van immense
betekenis was
voor de fysica

W wetenschap

10

Kanker

Nanobiologisch middel
kan de afweer prikkelen
om een tumor aan te
vallen

Martin Drenthen beschouwt het hek als metafoor.

INTERVIEW **MARTIN DRENTHEN** MILIEUFILOSOOF

Wil de mens zijn leefwereld echt delen met andere soorten? „Lieve, mooie natuur, daar hebben we geen moeite mee. Maar lelijke, ongemakkelijke natuur, hoe gaan we daarmee om?”

Tekst **Marcel aan de Brugh** Foto **Lars van den Brink**

O

Ongemakkelijke dieren, noemt milieufilosoof Martin Drenthen ze. De wolf, het everzwijn, de bever, het hert, de vos. Ze duiken op in onze polders, straten en weilanden. Ze veroorzaken verkeersongelukken, woelen tuintjes om, verscheuren schapen en kippen. Kortom, ze houden zich niet aan het onderscheid dat wij, mensen, hebben bedacht tussen cultuur en natuur. En daarmee stellen ze die indeling ter discussie. Ze zetten onze „traditionele, op de mens gerichte kijk op de wereld op zijn kop”, schrijft Drenthen, verbonden aan de Radboud Universiteit in Nijmegen, in z’n net verschenen boek *Hek - De ethiek van de grens tussen boe-*

maar we móéten er iets mee

renland en natuurgebied. Hij stelt zich daarin de vraag of mensen daadwerkelijk bereid zijn hun leefwereld te delen met andere soorten, zoals volgens hem uit steeds meer enquêtes naar voren komt.

In zijn boek gebruikt hij het hek als metafoor. Van oudsher staat het voor de scheiding tussen het gecultiveerde, gecontroleerde platteland en de wilde, chaotische natuur. Maar zou het ook een andere rol kunnen hebben, in een landschap waar mens en dier op een nieuwe manier met elkaar leren omgaan? „Het hek is dan een communicatiemiddel, een seinbord.”

Ik spreek Drenthen bij hem thuis. We waren vier maanden geleden al eens gaan wandelen op de Mookerheide, zijn favoriete gebied, om over die scheiding tussen cultuur en natuur te praten. In de kamer waar we nu zitten staat, op een kast, een miniatuurwolf. „Dit dier is al eeuwenlang controversieel. Hij heeft een bijzonder talent om dingen op stellen te zetten.”

U zegt dat steeds meer mensen meer ruimte voor de natuur willen. Waaruit blijkt dat?

„M’n collega Riyan van den Born heeft onderzocht welke grondhouding mensen hebben ten aanzien van de natuur. Bijna iedereen wijst de houding van de mens als heerser over de natuur af, en betitelt dat als arrogantie, hoogmoed. Wat wel aanspreekt is de houding van rentmeester, die verantwoordelijk is en goed zorgt. En dat combineren ze het liefst met de houding van een partner, die de natuur ziet als iets waarmee je moet samenwerken en die zichzelf als klein onderdeel van de natuur ziet.”

Was dat voorheen anders?

„Tot de jaren 70 is het antropocentrisme dominant geweest. Volgens dat wereldbeeld staat de mens boven en buiten de natuur. Dingen in de natuur hebben alleen waarde als ze voor ons van waarde zijn. Het komt voort uit een superieure houding dat alleen mensen intrinsieke morele waarde hebben. De scheiding tussen cultuur en natuur is een belangrijke pijler onder het antropocentrisme.

„In de jaren 60, 70 begint dat beeld te schuiven. Er is toenemende vervuiling. De mens neemt steeds meer ruimte in, met zijn steden, maar ook met zijn intensieve veeteelt. Soorten sterven vernield uit. Dat roept een tegenreactie op. Het begrip intrinsieke waarde breidt zich uit naar de natuur...”

Maar nu, vijftig jaar later, verslechtert de natuur nog steeds. Het Europees Milieu Agentschap meldde dat twee weken geleden nog.

„Dat is mijn punt. Mensen kunnen wel zeggen dat ze meer natuur willen. Maar in de praktijk handelen we er nog niet echt naar. De economische kijk is nog steeds dominant. Dat zie je ook in het beleid. Het gaat alleen over ecosysteemdiensten. De kosten en baten van de natuur worden in kaart gebracht, in een poging de natuur beter te beschermen. Het is een vooruitgang, maar de mens is degene die de kosten en baten bepaalt. Het is een soort verlicht antropocentrisme. De echte discussie, de morele discussie over natuur, gaan we niet aan.

„We hebben ook nog steeds de impuls tot controleren. Als er varkenspest dreigt, klinkt meteen de roep om alle wilde zwijnen af te schieten. Lieve, mooie natuur die in zijn gebiedje blijft dat de mens heeft aangewezen, daar hebben we geen moeite mee. Maar lelijke, ongemakkelijke natuur, hoe gaan we daarmee om? In die zin zijn het zondagochtendantwoorden die mensen in de enquêtes geven. Toch moeten we ze serieus nemen. Want onze grondhouding ten opzichte van de natuur is wel degelijk veranderd. We zoeken alleen nog naar een manier om daarmee

om te gaan. Ik wil de vrijblijvendheid eruit halen. Niemand is tégen natuur. Maar wat betekent dat?”

Heeft de milieufilosofie een antwoord?

„Die worstelt hier ook al vijftig jaar mee. Het inzicht dat de natuur intrinsieke waarde heeft, net als de mens, is lang gebruikt om haar apart te zetten van de mens. Als twee domeinen die zich niet met elkaar moeten bemoeien. Het verst is dat doorgevoerd door ecoloog Ed Wilson, die er met zijn Half Earth-project voor pleit om de helft van de wereld te bestempelen als een mensvrij natuurreservaat. Maar het is een valse dichotomie. Je kunt de mens niet scheiden van de natuur. Dat is een naïeve gedachte. De coronacrisis is daar een duidelijk voorbeeld van. En die ongemakkelijke dieren, zoals de wolf, ook. De mens leeft in en met de natuur. Het gaat om een relatie. Dat is de nieuwe richting in de milieufilosofie. De laatste tien jaar kijken we meer naar de betekenis van die relatie.”

Hoe zou die er in geval van de wolf uit kunnen zien?

„Als we de wolf, en al die andere wilde dieren, echt als soeverein zien, moeten we ze hun eigen leven laten leiden. En daar moeten we dan ruimte voor maken. We moeten het landschap met hen uitonderhandelen.”

Uitonderhandelen?

„Dat is ook een metafoor. In m’n boek noem ik het voorbeeld van Gujarat in India. Het is een wetlandgebied waar de moeraskrokodil voorkomt. Sommige dorpen vrezen en bestrijden het dier. Maar andere dorpen hebben in de loop van de tijd geleerd met deze krokodil samen te leven. De bewoners zwemmen en doen de was in dezelfde meren waarin de krokodillen leven en vis eten. Er zijn speciale eilandjes aangelegd voor de krokodillen waar ze kunnen zonnebaden. Als vissers hun netten willen gaan uitzetten, leggen ze een dag van te voren alvast hun boten in het meer, als waarschuwing. De krokodillen trekken zich dan meestal terug. Over lange tijd is er een verstandhouding ontstaan, gebaseerd op onderling vertrouwen.”

En zoiets zou in Nederland met de wolf kunnen?

„Andere landen waar de wolf is teruggekeerd laten het zien. In Duitsland, Zwitserland, Zweden werken ze met wolfwerende hekken die onder stroom staan. Ik zie dat niet als een harde grens, maar vergelijk het met de manier waarop we in een bos bijvoorbeeld mountain-, ruiter- en wandelpaden aangeven. Je weet als wandelaar dat je beter niet op het mountainbikepad kunt komen, en omgekeerd. Voor de wolf is het omslachtig en risicovol zo’n stroomhek te passeren. Na verloop van tijd slijt er een patroon in, en vallen ze geen schapen meer aan. In Zweden zien sommige boeren daarom nu weer af van zulke hekken. Maar dat vind ik linke soep. Want er zijn altijd jonge wolven die wel eens wat uitproberen.

„Het mooie aan de wolf is dat hij het landschapsdebat terugbrengt. Wat is de verhouding tussen stad en platteland? Mensen op het platteland hebben het idee dat er steeds minder naar hen wordt geluisterd. Dat de stadse elite over hen beslist. Ik ken degene die in Duitsland een vrijwilligersinitiatief is begonnen om boeren te helpen wolfwerende hekken te bouwen. Ze is bioloog en boerendochter. Haar belangrijkste motief is niet het beschermen van de wolf, maar het weer in contact brengen van stedelingen en boeren. In dit initiatief wordt het vrijwilligers expliciet verboden om te proberen schapenboeren te overtuigen dat wolven mooie of goeie beesten zijn. Dat wordt maar ruzie. De schapenboer heeft geen enkele reden om

Wandelen

Martin Drenthen (1966, Roermond) studeerde in Nijmegen eerst natuurkunde, maar na twee jaar stapte hij over op filosofie. Voor zijn proefschrift onderzocht hij hoe Nietzsche nadenkt over natuur en moraal. Drenthen is nu universitair hoofddocent milieufilosofie aan de Radboud Universiteit.

Hij wandelt zeker 3,4 keer in de week, voornamelijk in „de groene omgeving” van Nijmegen. Maar niet voor zijn werk, zegt hij. „Ik heb van Nietz-

sche weliswaar geleerd dat tijdens het wandelen je beste gedachten hebt. Maar wandelen leert mij vooral om het leven in perspectief te zien, en werk te relativiseren.”

„Ik geniet vooral van het landschap, zijn gelaagdheid, van natuurhistorie en cultuurgeschiedenis. En ik voel me verbonden met het netwerk van leven dat we doorgaans ‘natuur’ noemen.” ‘s Zomers ga ik vaak na het avondeten even in het naburige bos ‘reetjes kijken’ met mijn vriendin.”

blij te zijn met een wolf. Zijn leven wordt er ingewikkelder van. Dus, praat maar over andere dingen, dingen die de boer bezighouden. En sluit maar vriendschap. Dan ziet die boer misschien ook wel dat jullie niet alleen bomenknuffelaars zijn, maar ook andere motieven hebben om de wolf te beschermen.”

In die Indiase dorpen gedraagt iedereen zich hetzelfde ten opzichte van de moeraskrokodil, en zo ontstaat een vertrouwensband, zegt u. Kun je dat in Nederland ook verwachten?

„Je moet een duidelijke boodschap uitzenden. Maar dat gebeurt niet altijd. Er zijn mensen die wilde zwijnen bijvoeren. Het gebeurt ook met de konikpaarden die hier in de uiterwaarden van de Ooij rondlopen. Daarmee conditioneer je ze. Ze verliezen hun schuwheid. En als zo’n paard dan in je tas naar eten gaat zoeken, vinden we dat opeens brutaal, en betaalt het dier de prijs. We moeten leren wat het betekent om in vriendschap met wilde dieren te leven. En dat is dat we onze neiging om te knuffelen moeten onderdrukken. Iemand die er schattig uitziet vlieg je ook niet meteen om de hals. Een soeverein dier lijdt zijn eigen leven. Wij hebben veel moeite om daar mee om te gaan, met wildheid.”

Er is meer dat we missen als het om natuur gaat, schrijft u. Bijvoorbeeld dat het ons leven zin kan geven.

„De mens heeft de behoefte zich te verbinden met iets groters. In dat opzicht kan natuur zingevend werken. Mijn voor-malige postdoc Glenn Deliége heeft dat samen met promovendus Mateusz Tokarski uitgewerkt op basis van eerder werk van twee Leuvense filosofen. Wij mensen hebben de neiging te controleren, maar juist als iets oncontroleerbaar is kan de natuur zich als betekenisvol aan ons voordoen. Weet je nog dat we over de Mookerheide liepen en dat ree zagen? We waren vervuld. Er toonde zich iets wat ook niet had kunnen gebeuren. Dat staat voor meer. Als ik jou de volgende dag had gebeld en ik had je verteld dat ik met de boswachter had gesproken, en dat die had gezegd dat hij het ree daar speciaal

De schapenboer heeft geen enkele reden om blij te zijn met een wolf

voor ons had losgelaten omdat hem dat leuk voor ons leek, dan was met terugwerkende kracht de betekenis van die ervaring weg.”

En zo lijken we ook niet te willen zien dat de natuur wel degelijk lastig kan zijn, zoals die ongemakkelijke dieren als de wolf laten zien.

„Het beeld is vaak dat natuur lief en harmonieus is. Met name natuurvoorstanders lijken niet te willen praten over de problemen. Ze zijn bang dat het in hun nadeel uitpakt. Maar die problemen zijn er natuurlijk wel. Natuur is leuk, totdat je bloemkool wordt opgegeten door de luizen, je schapen worden verscheurd door de wolf, of de houtworm je balken in je huis heeft doorgevreten.

„Het antropocentrisme is er niet voor niks. Het land is er ook voor ons, om voedsel te produceren bijvoorbeeld. Boeren wijzen daar voortdurend op. Maar het is niet de enige legitieme claim op het landschap. Andere niet-menselijke soorten hebben ook legitieme claims. Hoe weeg je die? Is het werkelijk een essentieel belang om ’s nachts 100 kilometer per uur te kunnen rijden door de Veluwe?”

Er zijn ook boeren die zeggen dat ze van de natuur houden.

„Als een boer met duizenden varkens in een megastal dat zegt, kan ik dat moeilijk serieus nemen. Maar er zijn er wel degelijk die daar oprecht in lijken te zijn. Van boeren denken we dat ze alleen met productie bezig zijn. Maar eentje maakte eens een opmerking over de Oostvaardersplassen en dat zette me aan het denken. Hij vond het zonde van de vruchtbare grond. Ik heb inmiddels veel boeren gesproken die zich moreel verplicht voelen ten opzichte van de grond. Ze vinden dat je de grond moet koesteren, en het leven erin. Dan geeft de grond jou iets terug. En zo geef je haar door aan volgende generaties. Is dat puur instrumenteel? Ik denk het niet. Misschien is er een andere dimensie. Ik probeer een soort natuur-ethiek van de boer naar boven te halen. Op die manier kun je boeren een plek geven in een oprecht debat over hoe we met natuur zouden moeten omgaan.”

Dat debat mist u.

„Nu wordt er vaak een ondervinding gemaakt in drie kampen, in drie natuurbeelden, met elk een eigen ethiek. En ze worden tegenover elkaar geplaatst. Je ziet het bij de Oostvaardersplassen, hoe fel die debatten soms zijn. Nu is er bijvoorbeeld weer een discussie over de klissen die paarden in hun manen en staart krijgen. Er zijn mensen die dat dierenmishandeling vinden en zeggen dat de paarden er recht op hebben gekamd te worden. Paarden krijgen al miljoenen jaren klissen in hun manen, maar het laat zien dat het vaak om veel meer gaat dan de dieren alleen.

„Wat ik me afvraag is of we die beelden bij elkaar kunnen brengen. Nu bekritisseren natuurbeheerders de *rewilders* omdat die ongevoelig zouden staan tegenover lijden. Omgekeerd bekritisseren *rewilders* de natuurbeheerders omdat die alleen maar lopen te tuinieren. Wat die beheerders zorg noemen, zien zij als bemoeizucht. Maar wat blijkt als je rustig met ze gaat praten? Dan zegt de boswachter van Natuurmonumenten: het moet natuurlijk geen tuinieren worden. En de *rewilder* zegt: als hier alleen brandnetels komen hebben we iets niet goed gedaan. Ze staan best open voor andere perspectieven. De perspectieven staan niet tegenover elkaar, ze hebben elkaar nodig. Het is een vruchtbare spanning. Dus ik denk: misschien kunnen we die perspectieven met elkaar in contact brengen. Met ook het boerenperspectief er bij. Pas dan kun je een echt ethisch gesprek voeren.”